

DIJALEKATSKI FENOMEN

(na primjeru čakavskoga narječja)

I. DIJALEKATSKA POSEBNOST

Dijalekti su jedna od govornih modifikacija jezika, a i u sebi mogu biti više ili manje izdiferencirani, no uvijek zadržavaju neka razlikovna obilježja kojima se izdvajaju i odlikuju od drugih dijalekata istoga jezika. Iako su dijalekti kao sredstvo javne komunikacije ograničenijega opsega nego jezik, oni moraju, kao i jezik, zadovoljiti određene pretpostavke da bi postojali kao posebna govorna individualnost.

1. Dijalekti su govorna realizacija određenoga jezika u v r e m e n u ; obično prethode jezičnoj standardizaciji i nastavljaju postojati usprkos standardizaciji.

2. Dijalekti zauzimaju određen p r o s t o r na području govorenoga jezika kojemu pripadaju pa se mogu, barem približno, ubicirati i razmeđiti prema drugim dijalektima istoga jezika i, eventualno, prema drugim jezicima u prostornom kontaktu.

3. Dijalekti imaju svoje g o v o r n i k e ; ti govornici komuniciraju na svojim dijalektima ne samo s istodijalekatskim govornicima nego često i s govornicima drukčije dijalekatske pripadnosti.

Navedeno trojstvo: vrijeme, prostor i govornici kao imanentna pretpostavka za opstojnost dijalekatske posebnosti i činjenica da je dijalekat mnogim govornicima ne samo izvorni nego i najspontaniji, nerijetko i jedini oblik komuniciranja navodi nas na to da dijalekte promatramo kao nezaobilazan sociolingvistički fenomen.

II. DIJALEKAT I JEZIK

Polazeći od navedenih obilježja kojima utvrđujemo opstojnost zasebnih dijalekata i njihovo značenje u govornoj komunikaciji velikoga broja izvornih govornika, dijalektima se, gledano sociolingvistički, pridružuju dvije temeljne komunikativne funkcije, svaka drukčijega određenja i namjene.

1. Dijalekat vrši ili može vršiti sve funkcije kao i jezik. Razlika je među njima prvenstveno u tome što je funkcija dijalekta kao jezika ograničenijega opsega i što dijalekat obično nije ili uopće nije standardiziran. Dijalekat je dakle jezična stvarnost koja se održava govornom konvencijom, ali, za razliku od jezika, izostaju konvencionalni zahvati u njegovo normiranje. Dijalekatska istraživanja i opisi pružaju podatke, utvrđuju činjenice i zakonitosti njihovih pojava, odnosa i distribucije: opisuju, ali ne propisuju.

2. Dijalekti ostaju kao trajna stilska rezerva određenoga standardiziranoga jezika, kao pričuva za izražavanje specifičnih sadržaja: doživljaja, osjećaja i objektivne stvarnosti, dakle kao sredstvo za raznovrsne izražajne kombinacije, sve do prihvaćanja njihovih podataka kao prinove u jeziku, i to ne samo u stilski obilježenoj uporabi nego i na nultom stupnju obilježenosti.

III. JEZIK I GOVOR

Nalazeći se, makar i u ograničenijem opsegu, u funkciji jezika, dijalekat se ostvaruje u govoru, sa svim onim posebnostima koje razlikuju govor od jezika. Pitanje njihovih odnosa nekako je sve do danas ostalo na rubu lingvističkih interesa: više se ispitivalo kako se govor ostvaruje (fizička materijalizacija govora) te koji su njegovi elementi (govorni inventar) i kako su organizirani (govorna struktura), a manje kako se u njemu odnosi individualno (ili grupno) i društveno (sociolingvistički pristup).

Terminološki, riječ govor uključuje dva pojma:

- 1) pojam fizičkoga ostvarivanja jezika, odnosno dijalekta;
- 2) pojam hijerarhijske jedinice nižega reda u odnosu na jezik i dijalekat.¹

Prvi nas vid pojma govor u ovoj prilici toliko ne zanima, ali treba, dakako, imati na umu da se pojam govor ni u drugom značenju ne može ostvarivati bez svoje fizičke materijalizacije. Ostavši dakle pri poimanju govora kao jedinice iz hijerarhije jezika, govor se ne može bitno drukčije promatrati nego jezik, čak ni onda kad je znatno individualizirano sredstvo, odnosno izražajno sredstvo vrlo uskoga kruga govornika, i bez obzira na to da li mu je i koliko mu je organizacija nestalna, podložna promjenama. Govor je dakle za sebe samostalna izražajna veličina, obično hijerarhijski podređena i dijalektu i jeziku, ali s njima, ipak, uspoređljiva. Granice među njima mogu biti i više i manje oštre, na određenim se razinama mogu elementi svih tih veličina isključivati i uključivati, zavisno od zahtjeva njihove organizacije i funkcije.

¹ Kod nas je umjesna dijalekatska podjela koja razlikuje grupu dijalekata = narječje od pojedinačnoga dijalekta u sastavu svoje grupe.

Iako su jezik, dijalekat i govor različite veličine, po tome i drukčije vrijednosne jedinice, one sve služe komunikaciji, odražavajući svaka individualnost sebi svojstvenim sredstvima. Ta sredstva mogu biti *č v r š ć e* (jezik ← dijalekat ← govor) i *l a b a v i j e* (govor ← dijalekat ← jezik) organizirana. Nema zato nikakva opravdanja da se podcjenjuje komunikacija na razini govora, a najmanje je dopustivo da se zanemarivanjem ili potiskivanjem te izražajne veličine zaobiđu interesi i prava njihovih pripadnika. Zato se i prema govoru treba odnositi sa svim uvažavanjem, kao što se moraju uvažavati i sami govornici. Osim toga, mnogi govornici doživljavaju odnose govor — dijalekat — jezik kao stupnjeve manje ili veće otuđenosti, pri čemu svaki veći stupanj otuđenosti može biti izražen upravo redom kojim su ti odnosi ovdje navedeni. Ne ulazeći, u ovoj prilici, u razloge tim pojavama ili u njihovu opravdanost, povezanost je govornika s izvornim idiomom na razini govora ili, šire, na razini dijalekta često vrlo postojana i redovito je emotivno obilježena pa u općem gledanju na razine jezik — dijalekat — govor treba polaziti i od toga što te razine znače za same govornike.

IV. ČAKAVŠTINA KAO DIJALEKATSKI IDENTITET

Hrvatsko čakavsko narječje grupa je srodnih dijalekata i njihovih govora sa spletom zajedničkih osobina. Te osobine osiguravaju čakavskom narječju poseban dijalekatski identitet, kako u odnosu na ostala hrvatska narječja (štokavsko i kajkavsko) tako i u odnosu na hrvatski standardni jezik (govoreni i pisani).

Izdvajajući strukturne osobine koje mogu biti čakavske i nečakavske od onih koje su samo i izrazito čakavske, čakavski se identitet može odrediti sa svega nekoliko markantnih osobina, kao što su:²

prisutnost zamjenice *ča* ili barem njezinih tragova u likova: *zač*, *nač*, *poč*, *vač* i sl. (= prijedlog + *ča*);
 ikavsko-ekavski izgovor (»jat« > /i/ ili /e/);
 konsonantizam bez afrikate /ʒ/ (pravopisno *dž*);
 sliven izgovor glasa /t/ (/t/ je ploziv);
 razvijanje u nekim govorima -lk- < -tk- (*polkova potkova*);
 zastupljenost primjera kao *žaja*, *počati*, *jazik* (»staro« nazalno /e/ > /a/).
 oblici *bin* — *biš* — *bimo* — *bite*.

Inače se neke osobine određuju »kao čakavske samo onda ako se ne nalaze u nečakavskim govorima na područjima (sadašnje ili povijesne) čakavsko-nečakavske interferencije«.³ Iako je naveden mali broj izrazito čakavskih osobina, ne moraju ni one sve biti prisutne u svakom čakav-

² Božidar Finka, *O čakavskom identitetu*, »Suvremena lingvistika«, 7—8, str. 11—16, Zagreb.

³ *Ibid.*, str. 12.

skom govoru; neki se, naime, dijalekat ili govor može odrediti kao čakavski i u slučaju ako ima makar jednu osobinu relevantnu isključivo za čakavsko narječje. Štoviše, gdje se koji dijalekat ili govor može odrediti kao čakavski i po specifičnoj distribuciji nekih osobina, osobito akcenatskih, drukčijoj nego u dijalektima ili govorima ostalih hrvatskih narječja. Čakavsku je dakle grupu dijalekata moguće i odrediti i razgraničiti od nečakavskih dijalekata i govora.⁴

Čakavština je posebna dijalekatska i samostalna vrijednosna veličina i u svijesti svojih govornika. Kao takva, čakavština se potvrđuje:

- 1) u svojim razgovornim oblicima i u svojim pisanim modifikacijama,
- 2) svojim povijesnim i svojim sadašnjim prostorom,
- 3) u svojoj ukupnosti i u svojim ograncima (dijalektima i govorima).

V. ČAKAVSKO NARJEČJE U POVIJESNOM KONTINUITETU

Prva je hrvatska pismeno artikulirana riječ napisana upravo na čakavskom narječju, tipičnim starijim hrvatskim pismom glagoljicom (npr. *Valunska ploča*, *Plominski natpis*, *Baščanska ploča* — sve do početka 12. stoljeća). Od 12. do 15. stoljeća čakavština je jedini hrvatski pisani idiom, po tome je čakavština u to vrijeme jezična koine u funkciji jezika i medija za širenje kulturno-civilizacijskih vrijednosti, bez obzira na svoju dijalekatsku i govornu izdiferenciranost i bez obzira na to što je čakavština obasezala i obaseže samo dio prostora na kojem se govori hrvatski.

U tom vremenskom i prostornom kontinuitetu na čakavštini su napisani veoma brojni spisi, od škrtih zapisa i natpisa do književnih djela najvišega izražajnoga i umjetničkoga dometa. Usp. npr. *Istarski razvod* (13. st. ?), *Šibenska molitva* (14. st.), *Red i zakon zadarskih sestara dominikanki* (14. st.), *Žića sv. otaca* (14. st.), *Vinodolski zakonik* (sačuvan u prijepisu 16. st., inače nastao u 13. st. ?), *Kolunićev zbornik* (1486. godine), *Zadarski i Bernardinov lekcionar* (kraj 15. st.), različiti statuti primorskih općina, veći ili manji kodeksi crkveno-vjerskog sadržaja, mnoštvo privatno-pravnih i javno-pravnih spisa i dokumenata.

Na čakavskom su narječju, pisane glagoljicom, tiskane i prve hrvatske inkunabule, od kojih je prva *Misal* iz 1843. godine.

Snažan je procvat čakavskoga narječja kao jezika pisane riječi osobito od 15. do 17. stoljeća. Nastavljajući na književnojezičnoj tradiciji mnogih »začinjavaca« do 15. stoljeća, od toga vremena nastaju na čakavštini, osobinama raznih čakavskih dijalekata i govora, mnoga književna djela trajne vrijednosti. Vrhunski su domet te literature: *Judita i Molitva suprotiva Turkom* M. Marulića (Split), *Ribanje i ribarsko prigovaranje* P. Hektorovića (Hvar), *Robinja* H. Lucića (Hvar), *Planine* P. Zoranića (Zadar); čakavskih elemenata ima i u prvih dubrovačkih književnika, na primjer Š. Menčetića i Dž. Držića. Nije od manje važnosti ni književ-

⁴ Božidar Finka, *Čakavsko narječje*, »Čakavska rič«, 1, str. 11—71, Split, 1971.

nojezična produkcija na čakavštini, s primjesama kajkavštine i sa prodorom štokavskih osobina, osobito u djelima P. R. Vitezovića (Senj) i ozaljskoga književnoga kruga, vezana za kulturno djelovanje hrvatskih velikaških porodica Zrinskih i Frankopana.

Od 16. stoljeća sve do danas čakavština ipak postupno gubi na svojem značenju općega hrvatskoga jezika pismenosti i kulture, gubi (ponegdje i dobiva, npr. Gradišće u Austriji) i na prostoru, no njezin kontinuitet u vremenu i prostoru nije nikada prekinut; današnja je čakavština direktno govorno i duhovno nasljeđe najstarijega čakavskoga sloja.

VI. ČAKAVSKO NARJEČJE KAO DIJALEKATSKI I GOVORNI FENOMEN

U svojoj govornoj primjeni čakavština je u čitavu vremenskom slijedu svoga povijesnoga postojanja bila i ostala izražajno sredstvo obilježeno specifičnostima dijalekatskih i govornih posebnosti. To je bila i onda kad je dostigla stupanj svojevrzne dijalekatske koine, kad je dakle nadomještala funkciju hrvatskoga književnog jezika. Čakavski govornici i čakavski pisci zadržavali su svoje lokalne dijalekatske i govorne osobine; bilo je doduše u pisanoj riječi i međučakavskih prožimanja, ujedinjavanja i uopćavanja, no nikad čakavsko narječje nije kao dijalekatska cjelina steklo stupanj općečakavskoga, prema tome ni općehrvatskoga standardnoga jezika. Čakavština dakle nije nikad bila određena normativno, iako je u počecima svoje funkcije književnog jezika ili, određenije, jezika pismenosti imala sva obilježja koja su u to vrijeme pripadala jezicima. Prema tome, čakavština je kao izražajni medij bila i ostala:

- 1) spontani izraz komunikacije svojih govornika, i to u raznim govornim i dijalekatskim modifikacijama;
- 2) izvorni dijalekatski medij za pismenu produkciju, također u raznim dijalekatskim i govornim ostvarajima.

VII. ČAKAVSKO NARJEČJE U SUVREMENOJ PRIMJENI

Bitne odrednice čakavskog narječja u prošlosti prisutne su i u njegovoj suvremenoj primjeni. Kao spontani, izvorni izražajni fenomen čakavština ostaje i dalje izražajno sredstvo koje se ostvaruje u svojim mnogobrojnim dijalekatskim i govornim ograncima. To dakle znači da sve te dijalekte i govore

- 1) povezuju zajedničke čakavske osobine po kojima se i svrstavaju u čakavsko narječje,
- 2) razdvajaju neke osobine ko kojima se i određuju zasebni čakavski dijalekti i govori.

U novije vrijeme čakavština doživljava svojevrсну renesansu kao medij za književnoumjetnička ostvarenja: mogućnost spontanoga, nepatvorenoga izražavanja doživljajne i osjećajne stvarnosti i nespitanost

umjetnika riječi normativnim zahtjevima karakterističnima za književni jezik djeluje poticajno pa su i plodovi suvremene umjetničke književnosti na čakavštini ne samo opsežni nego se među njima nalazi i ostvarenja visoke umjetničke vrijednosti.

Izražajni je medij suvremene čakavske književne produkcije strogo ograničen na određeni dijalekatski odnosno govorni idiom rodnoga pišćeva sela ili kraja. Tako, na primjer, u čakavskim pjesmama Balote (M. Mirkovića), Bonifačić-Rožina, Cetinea, Čaće, M. Franičevića, Gervaisa, Ivaniševića, Ljubića, Nazora, Uvodića, Vučetića itd. do Letinića i drugih koji povremeno pišu na čakavštini uvijek prepoznajemo odraz lokalnih govora; tako su mnogi lokalni čakavski govori uzdignuti, preko svojih pjesnika, na rang izražajnog sredstva za prijenos književnumjetničke poruke.

Kako može biti ograničena govorna sredina čiji idiom služi kao izražajno sredstvo za umjetničko oblikovanje, rječito dokazuje upravo Letinićeva čakavska poezija pisana na govoru čakavskoga sela Savra (Savar) na Dugom otoku sa jedva kojom stotinom izvornih govornika. Samim time ta poezija ne mora biti ni manje izvorna ni manje umjetnička nego poezija pisana izražajnim medijem šire govorne sredine ili standardnim jezikom. To nas potiče i obavezuje da se prema dijalekatskoj, u ovom slučaju čakavskoj, riječi odnosimo sa svim uvažavanjem i da na isti način vrednujemo ukupnost čakavštine kao i svaki njezin poseban pojavni oblik, i jednako u govornoj kao i u pisanoj primjeni.

ZAKLJUČAK

Postojanje dijalekatskih posebnosti u SRH, među njima i čakavskih, ne ugrožava hrvatski standardni jezik, tj. ne preuzima ni jednu njegovu funkciju kao jezika opće komunikacije u Hrvatskoj.

Svojim postojanjem i svojom primjenom dijalekti su još jedna, dodatna i osebujna izražajna mogućnost za umjetničko oblikovanje.

Čakavština je kao grupa dijalekata i govora izuzetna hrvatska izražajna i sociološka vrijednost, time i nezanemarljiva sociolingvistička veličina.

U tome je pravi smisao čuvanja i proučavanja čakavskoga narječja.

Imajući u vidu svu kompleksnost pitanja koju obuhvaćaju naša narječja, njihovi dijalekti i mjesni govori, Odbor za dijalektologiju JAZU smatrao je da je potrebno potaknuti sustavniji pristup proučavanju naše dijalekatske problematike, u svjetlu suvremenih jezikoznanstvenih teorijskih i metodoloških spoznaja i pristupa, u uvjerenju da će to biti ne samo važna dijalektološka, nego i općelingvistička dobit. Kao prvo, priređen je ovaj znanstveni skup o čakavskom narječju, skup od kojega očekujemo da će označiti prekretnicu i u spoznajnom i u metodološkom pristupu našem dijalekatskom fenomenu.